

Мовна особистість як суб'єкт художнього дискурсу

К. І. Ликова

Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: kseniia.danilchenko@gmail.com

Paper received 30.03.18; Accepted for publication 05.04.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-160VI47-09>

Анотація. Стаття присвячена актуальним підходам сучасної лінгвістичної науки до вивчення проблеми мовної особистості, багатоплановості інтерпретації та її типологічної різноманітності. Особлива увага приділяється специфіці аналізу мовної особистості як суб'єкта художнього дискурсу з урахуванням її ідіосинкратичних характеристик.

Ключові слова: антропоцентризм, мовна особистість, художній дискурс, персонаж.

Вступ. Антропоцентричний принцип дослідження мовного матеріалу вважається одним з найбільш пріоритетних напрямів у сучасному мовознавстві. Обираючи людину "мірою всіх речей", лінгвістична наука здійснює переорієнтацію з об'єкта пізнання на суб'єкт та фокусується на антропоморфних властивостях мови. Передумовою для виникнення антропоцентризму вважається філософська концепція німецького філософа та лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта, відповідно до якої вивчення мови має відбуватися в тісній взаємодії зі свідомістю людини, її культурою та духовним життям. Мова не тільки віддзеркалює об'єктивну реальність через людську свідомість, а й у такий спосіб трансформує її. Беззаперечною є неможливість існування мови поза межами мовної свідомості, носієм якої виступає мовна особистість, тобто "людина, яка існує у мовному просторі – у спілкуванні, у стереотипах поведінки, що зафіксовані в мові, у значеннях мовних одиниць та смислів текстів" [6, с. 13].

Перші згадки про мовну особистість пов'язують з роботою В.В. Виноградова «О художественной прозе» (1930). Аналізуючи бачення Бодуеном де Куртене проблеми поетичного образу, він каже, що "його цікавила мовна особистість як вмістилище соціально-мовних форм та норм колективу, як фокус схрещення та змішування різних соціально-мовних категорій" [2, с. 61]. Таким чином він зауважує, що вказана точка зору свідчить про лінгвістичний підхід до інтерпретації суб'єктивної свідомості, як носія соціально-мовної системи. Не зважаючи на частотні згадки словосполучення «мовна особистість» у роботі, В.В. Виноградов все ж не надає його повноцінне визначення.

Теоретичне та практичне осмислення поняття мовної особистості було здійснено тільки у 80-тих роках ХХ століття. Введення поняття у широкий науковий обіг було спричинене появою роботи Ю.М. Караулова «Русский язык и языковая личность», де дефініція вперше набула змістовного наповнення. У своїй праці Ю.М. Караулов характеризує мовну особистість як "сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і відтворення нею мовних творів (текстів), які розрізняються а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю ... " [7, с. 3]. Очевидним є, що вчений керується поняттям мовної картини світу і уявленням про особистість, яка, використовуючи мову, передусім опановує мовну картину світу, а згодом, через мову,

проекує себе в цей світ, у такий спосіб збагачуючи себе і суспільну свідомість. Таким чином, перефразуючи лінгвістичну заповідь Ф. де Соссюра, який наголошував, що за кожним текстом стоїть система мови, Караулов пропонує новий підхід до вивчення мови, в якому за кожним породжуваним текстом, мовним висловленням стоїть мовна особистість.

Враховуючи поліаспектність та багатозначність згаданого поняття, Ю.М. Караулов розробив ієрархічну модель мовної особистості, яка включає в себе три структурні рівні: лексикон (вебально-семантичний рівень), тезаурус (когнітивний рівень) та прагматикон (мотиваційний рівень). Вербально-семантичний рівень вважається базовим рівнем мовних одиниць, які забезпечують вербалізацію та комунікацію особистості. Аналіз дискурсу мовця на цьому рівні передбачає опис формальних засобів вираження певних значень. Наступний, когнітивний рівень являє собою картину світу, що інтегрує поняття, ідеї, концепти та відображає ієрархію цінностей. На цьому рівні мовлення людини аналізується з погляду дискурсивних особливостей відтворення мовної картини та власних уявлень мовної особистості про навколишній світ. Мотиваційний рівень включає сукупність мовних засобів для задоволення комунікативно-діяльнісних потреб особистості, які відображаються в мовній поведінці людини [7].

Аналіз численних лінгвістичних студій, присвячених поліаспектному дослідженню мовної особистості, дозволяє виокремити з-поміж різноманітних підходів до її вивчення певні інтегральні принципи та характеристики.

З позиції лінгвокогнітології вважається доцільним розглядати мовну особистість як особистість комунікативну, оскільки вона постійно перебуває в умовах спілкування. Стрижневим поняттям когнітивної картини світу є концепт (С.А. Жаботинська, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, О.О. Селіванова) – "термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання і досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці" [8, с. 90]. Вивчення концептів та їх сполук, репрезентованих у мовній свідомості людини, а також засоби їх відображення в її дискурсі є перспективним напрямком у лінгвоперсоналогії.

Одним з провідних підходів до вивчення мовної особистості прийнято вважати лінгвокультурологічний підхід. Виступаючи об'єктом лінгвокультурологічних досліджень, людина "існує в просторі культури, яка відображена в мові, у формах суспільної свідомості на різних рівнях, у поведінкових стереотипах і нормах, у предметах матеріальної культури тощо." [9, с. 118]. Як представник певної культури, а отже як носій певного лінгвокультурного коду, мовна особистість може бути реконструйована на базі лінгвокультурологічних категорій, які актуалізуються в мовленні. У межах лінгвокультурної типізації особистості відбувається дослідження лінгвокультурних типажів – представників певної культури, які добре ідентифікуються. В межах окремих культур лінгвокультурні типажі поділяються на етнокультурні та соціокультурні. Етнокультурні типажі розуміються як узагальнений образ лінгвокультури загалом, тоді як соціокультурні типажі є узагальненими образами представників певного соціального класу чи групи в межах етнокультурної спільноти [5].

Лінгводидактичний підхід ґрунтується на уявленні про мовну особистість, що формується у процесі реалізації її власних діяльнісно-комунікативних потреб в межах того чи іншого педагогічного або методичного простору. Як зазначає Г.І. Богін мовна особистість це "людина, яка розглядається з точки зору її готовності здійснювати мовні вчинки, створювати та сприймати мовні твори" [1, с. 1]. Інакше кажучи вона являє собою комбінацію мовних здібностей, які дозволяють їй проявити себе в різних іпостасях в процесі комунікації.

Теорія мовної особистості, що активно розбудовується сучасними вченими викликає науковий інтерес з огляду на вибір різноманітних об'єктів дослідження. Беручи до уваги цей факт, вважаємо за необхідне звернути увагу на останні тенденції лінгвоперсоналогічних студій. Нині термін "мовна особистість" в лінгвістиці вивчається як система "особистісних" феноменів (В. В. Красних), мовна та мовленнєва особистість (Ю. Є. Прохоров), етносемантична особистість (С. Г. Воркачев), елітарна та діалектна мовна особистість (О. Б. Сиротиніна, К.В. Іванцова, Т.В. Кочеткова), мовна особистість західних та східних культур (Т. І. Снітко), словникова мовна особистість (В. І. Карасик), національна мовна особистість (Ю.М. Караулов, О. М. Біляєв) емоційна мовна особистість (В. І. Шаховський), мовна особистість політика, перекладача (Л.Л. Славова, М.Л. Іваницька), мовна особистість письменника та персонажів художніх творів (Я.О. Бондаренко, І.А. Морякіна, Л.М. Чуриліна), тощо. В межах нашого дослідження особливо цікавим є вивчення художнього тексту з позиції антропоцентризму, де в центрі уваги перебуває персонаж як мовна особистість.

Зазначений підхід вимагає звернення до терміну "художній дискурс", який розуміється як зв'язний текст в його сукупності з позамовними – прагматичними, соціокультурними, психолінгвістичними та іншими факторами, як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємовідносинах людей і механізмах їх свідомості. Своєрідність художнього дискурсу як комунікативно спрямованого вербального твору, що володіє естетичною цінністю, полягає в його антропоцентричності, проєктивності, емоційному забарвленні, стилізованості мовлення, культурологічній значущості та здатності втілювати в образній формі змодельовану автором особливу художню картину світу. З цього погляду вважаємо доцільним розглядати художній дискурс як продукт одного з найскладніших видів комунікації – художньо-літературної, суб'єктами якої стають не лише автор і читач, але й персонажі. У межах антропоцентричного підходу до вивчення художнього дискурсу фокус уваги зосереджується на літературному персонажі як специфічній мовній особистості з урахуванням цілого спектру її ідіосинкратичних характеристик, представлених у мовленнєвій інтеракції [10]. Як зазначає Л. М. Чуриліна, дотримання антропоцентричного принципу в аналізі текстового простору художнього дискурсу уможливило опис різних рівнів організації мовної особистості персонажу в умовах художньої репрезентації. Оскільки єдиною матеріальною субстанцією існування персонажа в тексті є мова, а точніше – слово, аналіз організації лексичного рівня художнього дискурсу відкриває нові можливості для опису персонажу у якості моделі мовної особистості, та моделі людини у більш широкому розумінні. [12, с. 14]. У лінгвостилістиці досліджується мовна особистість персонажа як суб'єкта внутрішньотекстової комунікації на основі аналізу лексичної структури створених ним текстів. Згідно з цим, у фокусі лінгвістичного інтересу перебувають власне мовні та стилістичні засоби репрезентації мовної особистості у художньому дискурсі.

Отже, термін "мовна особистість" активно стверджується у сучасній лінгвістиці. Багатоплановість інтерпретації цього поняття насамперед пов'язана з різними уявленнями про об'єкт, ступенем абстрагованості в процесі дослідження та аспектами вивчення зазначеного феномена. Дослідження художнього тексту з огляду на людський фактор уможливило вивчення персонажу як певної мовної особистості. Таким чином, застосування антропоцентричного принципу до аналізу художнього тексту, відкриває нові перспективи як у дослідженні закономірностей структурної організації полісуб'єктного прозового тексту, так і у вивченні окремої мовної особистості – суб'єкта внутрішньотекстової комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богін Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис. д-ра филол. наук. Калинин: КГУ, 1986. 86 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды: О языке художественной прозы. Москва: Наука, 1980. 360 с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки, 2001, 1, С. 64–72.
4. Иванцова Е.В. Лингвоперсоналогия: основы теории языковой личности. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2010. 158 с.

5. Карасик В.И. Языковые ключи. Волгоград: Парадигма, 2007. 520 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена. 2002. 477 с.
7. Караулов Ю.М. Русский язык и языковая личность. Москва: Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.
8. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. М.: РАН, Ин-т языкознания, 1997. 326 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология. М.: Издательский центр Академия, 2001. 208 с.
10. Нормуродова Н.З. Художественный дискурс и языковая личность в свете актуальных лингвистических направлений: парадигмы знания, основные принципы и тенденции развития // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2015, 2, С. 12-15.
11. Чурилина Л.Н. Языковая личность в художественном тексте. Москва: Флинта, 2017. 239 с.

REFERENCES

1. Bogin G.I. The Model of the Language Personality and its Relation to the Variety of Texts: author's abstract. Dr.philol.sciences. Kalinin: KGU, 1986. 86 p.
2. Vinogradov V.V. Selected Works: About the Language of Fiction. Moscow: Nauka, 1980. 360 p.
3. Vorkachev S.G. Linguoculturology, Language Personality, Concept: Formation of the Anthropocentric Paradigm in Linguistics // Philological Sciences, 2001, 1, P. 64-72.
4. Ivantsova E.V. Linguopersonology: Foundations of Language Personality Theory. Tomsk: Tomsk University's Publishing Center, 2010. 158 p.
5. Karasik V.I. Language Keys. Volgograd: Paradigm, 2007. 520 p.
6. Karasik V.I. Language Circle: Personality, Concepts, Discourse. Volgograd: Peremena, 2002. 477 p.
7. Karaulov Yu.N. Russian Language and Language Personality. Moscow: LKI Publishers, 2010. 264 p.
8. Kubyakova E.S. Parts of Speech from the Cognitive Point of View. Moscow: RAS, Institute of Linguistics, 1997. 326 p.
9. Maslova V.A. Linguoculturology. Moscow: Academia Publishers, 2001. 208 p.
10. Normurodova N.Z. Literary Discourse and Linguistic Identity from the Perspective of Modern Linguistics: Paradigms of Knowledge, Basic Principles and Tendencies of Development // Vestnik VGU. Series: Linguistics and Cross-cultural Communication, 2015, 2, P. 12-15.
11. Churilina L.N. Language Personality in Literary Text. Moscow: Flinta, 2017. 239 p.

Языковая личность как субъект художественного дискурса

К. И. Лыкова

Аннотация. Статья посвящена актуальным подходам современной лингвистической науки к изучению проблемы языковой личности, многоплановости интерпретации и ее типологическому разнообразию. Особое внимание уделяется специфике анализа языковой личности как субъекта художественного дискурса с учетом ее идиосинкратических характеристик.

Ключевые слова: антропоцентризм, языковая личность, художественный дискурс, персонаж.

Language personality as subject of literary discourse

K. I. Lykova

Abstract. The article deals with the topical approaches of modern linguistic science to the study of the language personality problem, the multiplicity of its interpretation, and also its typological diversity. Special attention is given to the peculiarities of the analysis of the language personality as of a subject of literary discourse taking into account its idiosyncratic characteristics.

Keywords: anthropocentrism, language personality, literary discourse, character.